

УДК 821.111-3

ЯНГОЛИ БІЧЕР СТОУ

Калініченко М.М., к. філол. н.,
доцент кафедри романо-германської філології
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті актуалізовано проблему дискурсивної взаємодії літературної спадщини Гарріет Бічер Стоу із пуританською релігійною культурою Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя. Розглянута історія формування виразного анти-пуританського світогляду авторки бестселера «Uncle Tom's Cabin», проаналізовані особливості його мистецької реалізації у найвідоміших творах письменниці.

Ключові слова: Гарріет Бічер Стоу, пуританізм, кальвінізм, Друге Велике пробудження, американський Ренесанс.

В статье актуализирована проблема дискурсивного взаимодействия литературного наследия Гарриет Бичер Стоу с пуританской религиозной культурой Соединенных Штатов первой половины XIX века. Рассмотрена история формирования экспрессивного анти-пуританского мировоззрения автора бестселера «Uncle Tom's Cabin», проанализированы особенности его художественной реализации в наиболее известных произведениях писательницы.

Ключевые слова: Гарриет Бичер Стоу, пуританизм, кальвинизм, Второе Великое пробуждение, американский Ренессанс.

Kalinichenko M.M. ANGELS OF BEECHER STOWE

The article addresses the problem of discursive interaction of the literary heritage of Harriet Beecher Stowe with Puritan religious culture of the United States of the first half of the XIX century. The history of formation of expressively anti-Puritan worldview of the author of the bestseller "Uncle Tom's Cabin" is considered, the features of its artistic realization are analyzed in the most famous works of the writer.

Key words: Harriet Beecher Stowe, Puritanism, Calvinism, Second Great Awakening, American Renaissance.

Постановка проблеми. Серед усіх загальноприйнятих, випробуваних часом концепцій розвитку літератури Сполучених Штатів XIX сторіччя, теорія невід'ємної «пуританської спадщини» мистецтва слова Нової Англії є одним із найяскравіших зразків академічної класики. Праці відомих критиків (проф. П. Міллера, Г. Левіна, Л. Фідлера, С. Берковіча, Е. Елліота та ін.) акцентували на різноманітних аспектах продуктивного контактування творчої думки звиязців північноамериканської літератури доби романтизму із тим ідейним комплексом, який, за давньою традицією, визначають за допомогою узагальнюючого наукового терміна «пуританізм». Та чи така вже непохитна ця концепція?

У довгому шереху авторів Сполучених Штатів 1800-х років дослідники ідентифікують, так би мовити, найбільш репрезентативних «пуритан» – Натанієля Готорна та Гарріет Бічер Стоу. Як стверджував на початку 1980-х років проф. Л. Бьюел, саме ці письменники були «неперевершеними і найважливішими літературними хронікерами пуританської спадщини Нової Англії». У цьому сенсі їхня творчість є «спорідненою», адже вона увиразнює «ліберальний (Готорн) та консервативний (Бічер Стоу) спадковий зв'язок із колоніальним пуританізмом». Наукові рефлексії щодо цього генетичного зв'язку, на думку дослідника, дадуть змогу

«краще зрозуміти суперечливі питання, які виникають стосовно загального впливу пуританізму на американську літературу першої половини XIX сторіччя» [2, с. 77].

Творчість Готорна як одного з найбільших літературних «пуритан» (хочай «ліберального») таким чином тлумачив й проф. М. Джозеф Колакурціо у праці «The Province of Piety» (1995). У цьому контексті варто обов'язково згадати про існування антагоністичних «пуританській» критиці історико-літературних концепцій, які ставлять під сумнів нерозривні духовні асоціації Готорна з пуританізмом. Як наголошувала свого часу проф. Н. Беїм у розвідці «Revisiting Hawthorne's Feminism» (2004), помітні елементи того історичного явища, що зветься «американський пуританізм», у творах автора «The Scarlet Letter» були наслідком впливу порівняно нетривалої літературної моди на оповіді про колоніальне минуле Нової Англії. Не менш скептично налаштованим до відкриття елементів пуританізму в готорнівських творах був й проф. Ф. Крюз.

Втім, мало хто з сучасних дослідників літературної кар'єри Бічер Стоу, особливо на пострадянському просторі, ставить під сумнів потужний і довготривалий вплив на творчість Бічер Стоу «консервативного» пуританізму та ортодоксального кальвінізму як його релігійної основи. Така оцінка більше не може вважатися об'єктивною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На думку проф. Е. Тенга, письменниця відкрито засвідчила власне пуританське коріння, коли писала, наприклад, про свій *«предовгий пуританський родовід»*. У праці “Reinventing Cotton Mather in the American Renaissance: Magnalia Christi Americana in Hawthorne, Stowe, and Stoddard” (1994) проф. К. Фелкера йдеться про своєрідне відродження у творах Бічер Стоу теології К. Метера – одного з найяскравіших представників релігійної думки американського пуританізму XVIII століття. Російські науковці Л. Давидік і З. Рахматулліна також стверджували, що Бічер Стоу виступала на захист соціально-політичного рівноправ'я американського жіноцтва та боролася проти рабовласництва, але *«проповідувала християнську моральність, що переходила у вузький пуританізм»*. Як зазначила проф. Т. Михед у дисертаційній праці «Пуританський дискурс в літературі американського романтизму», творчість Бічер Стоу є *«реалізацією міленарного концепту»* як *«найвищого вияву продуктивності пуританського дискурсу»*. Наскільки справедливими є усі ці твердження?

У першій половині XIX сторіччя релігія була справжньою рушійною силою суспільного і культурального поступу Сполучених Штатів. До початку Громадянської війни кількість офіційно зареєстрованих прихожан у країні зросла щонайменше на 600%. Як свідчать матеріали книги “Democracy in America” (1831), А. де Токвіль був приголомшений атмосферою всеосяжної релігійності, що панувала в тогочасній Америці. Разом із тим ототожнення пуританського кальвінізму з усіма напрямками і формами віровчень та релігійних практик Сполучених Штатів доби романтизму, властиве науковим розвідкам, створеними під впливом антиісторичних настанов проф. П. Міллера (батька-засновника усіх сучасних теорій американського пуританізму в літературі), не витримує жодної критики. Наприклад, популяризований американськими сектантами 1800-х років *«міленарний концепт»* передбачав настання у недалекому майбутньому «золотої доби» миру й гармонії, яка розпочнеться завдяки ефективним суспільним реформам і поступовому духовному оздоровленню людства й завершиться через тисячоліття Другим пришествям Христа. Натомість, кальвіністський *«міленарний концепт»* ґрунтувався на уявленнях про Друге пришествя і неминучий Страшний суд, які відбудуться до початку «золотої доби» обраних праведників.

На північноамериканських теренах християнство виявилось напрочуд мінливим. До найпотужніших церковних організацій, які налічували понад 500 тисяч членів, належали методисти, баптисти, католики, пресвітеріанці і лютерани. Поруч із ними створювалися десятки інших церков, об'єднань і сект, які разом справляли не менший вплив на духовне життя нації. Вражені приголомшливим різноманіттям демократичної релігії, іноземні візитери нерідко запитували американців, як їм вдається не збожеволіти в їхній дивній країні, де майже щодня з'являлась якась чергова новомодна церква або екзотична секта? До середини 1800-х років на більшості територій північноамериканських штатів «пуританізм» був дискредитований, деморалізований і практично знищений різноманітними формами і напрямками новочасного євангельського християнства, до утвердження якого були безпосередньо причетні відразу кілька уславлених релігійних реформаторів, теологів і проповідників із великої родини Гарріет Бічер Стоу. Настав час, коли можемо, нарешті, спробувати вести мову про творчу біографію авторки «Дядечка Тома» без штампів «пуританізм».

Виклад основного матеріалу дослідження. Певна річ, Бічер Стоу такі мала пуританській родовід. Батько найпопулярнішої американської літераторки XIX сторіччя, священник-пресвітеріанець Л. Бічер, попри ліберальні уявлення щодо взаємовідносин протестантської церкви та сучасного демократичного суспільства, загалом не мав бажання виступати проти архаїчної релігійної доктрини пуританізму. Крім того, він щиро захоплювався виступами і публікаціями конгрегаціоналіста Дж. Едвардса (1703–1758) – останнього з видатних теологів-кальвіністів колоніальної Нової Англії. Звісно, можна вести мову про певні відмінності між світобаченням англійських пуритан-фундаменталістів 1600-х років та поміркованими поглядами самого Едвардса на систему догматів кальвінізму, що сформувалися під впливом Першого Великого пробудження. Але вони були суто формальними, зумовленими бажанням краще відповідати духовним потребам пастви, адже, за словами проф. Л. Зіффа, *«про характерну байдужість Коттона Метера»*, видатного попередника Едвардса, *«до інтересів власної громади писало чимало сучасників»*, а його літературну візитівку “Magnalia Christi Americana” (1702) варто вважати *«найвеличнішим пам'ятником клерикальній замкненості»* та *«монументом*

відчуженню релігійного інтелектуала, котрий більше не цікавився інтересами власного суспільства» [5, с. 216–217].

Красномовні виступи Едвардса вражали слухачів, але вони були останньою відчайдушною спробою повернути кальвіністській ортодоксальності бодай якусь популярність серед віруючих Нового Світу. До початку Другого Великого пробудження наприкінці XVIII століття кількість прихожан у північноамериканських протестантських церквах невпинно зменшувалась. Багато років потому, в одному з найяскравіших епізодів роману “The Minister’s Wooing” (1859), Бічер Стоу згадуватиме проповідь Едвардса, присвячену далекому й невблаганному Богу кальвіністів та жорсткому покаранню грішників у вічному інфернальному полум’ї – «*Це була вишукана поезія тортур*», від слів священика по всій будівлі для богослужінь було чути «*налякане зойкання і стогін*». Один із присутніх не витримує напруження та волає: «*Ох, містер Едвардс! Хіба ж наш Бог такий немилосердний?*»

Фундаментальні положення кальвінізму за Едвардсом та більшістю його попередників добре відомі фахівцям-історикам: кожен народжується й помирає невинним грішником; обрані люди потрапляють до царства небесного виключно завдяки одноосібному рішенню Бога; жоден християнин не відає, що чекає на нього після смерті. Кожен із тринадцяти дітей Л. Бічера змалечку пам’ятав страшні слова Едвардса: «*<...> а їхнє покарання не забариться, пекельна безодня вже зараз чекає на них, і вогонь вже реве й палає*». Саме в родинному колі юній дівчині Гарріет довелося вперше зіткнутися із тим невирішувальним світоглядним конфліктом, що породжувала в душах тогочасних американських віруючих прабатьківська пуританська віра.

У 1822 році старша сестра Кейтрін (в майбутньому – одна з лідерів «жіночого відродження» у популярній «домашній» літературі США) отримала страшну звістку про передчасну смерть її нареченого А. Фішера, професора математики в Єльському університеті, котрий загинув в морі під час подорожі до Ірландії. Мудра і добра людина, зразковий християнин, який за багато років не пропустив жодної недільної проповіді – чи отримав він за життя бодай якийсь знак на підтвердження того, що він обраний Богом праведник? Тринадцятирічна Кейтрін уважно вивчала особистий щоденник коханого, але не знайшла в ньому жодних підстав для надії. Немає сумнівів, що її майбутній чоловік вже відчував, як «*реве*

і палає» той пекельний вогонь, про який не втомлювались сповіщати Меттер і Едвардс.

Отже, якщо безневинний А. Фішер був приречений на вічні пекельні тортури лише тому, що так розсудив Бог кальвіністів, тоді пуританська віра є нелюдською й абсурдною. Для К. Бічер це приголомшливе визнання стало початком її особистого хрестового походу проти американського кальвінізму, який тривав усе життя та результувався у блискучих полемічних творах “Elements of Mental and Moral Philosophy”, “Essay on Cause and Effect in Connection with the Doctrines of Fatalism and Free Agency”, а також у філософсько-публіцистичній праці “Common Sense Applied to Religion” (1857). Подібний шлях у національній літературі обрав для себе й брат письменниці, видатний реформатор і публіцист Е. Бічер – автор книги “The Conflict of Ages” (1853), що ушляхетилася експресивною анти-кальвіністською риторикою.

Зауважимо, що в молодій американській державі першої половини XIX сторіччя, через напроцуд низький рівень розвитку медицини (навіть порівняно з тогочасними країнами Старого Світу), різноманітні психічні розлади та ментальні захворювання залишалися майже незмінними атрибутами здоров’я нації. Як зазначає більшість біографів письменниці, майже усе життя Гарріет Бічер Стоу страждала від важкої депресії, що межувала з шизофренією. Її брат Г. Бічер, у майбутньому – один з найпопулярніших релігійних ораторів Нової Англії, неодноразово писав у листах і щоденниках, що змолоду він ледь не збожеволів через тяжкі щоденні роздуми про власну трагічну долю, яку передвіщало для нього кальвіністське віровчення.

Втім, душевна хвороба зрештою стала для нього джерелом психологічного порятунку. Як згадував Генрі в одній зі своїх проповідей, «*в той незабутній день, кожену деталь якого, до останньої хмарини на небі, я пам’ятаю до цього часу, яскраво світило полуденне сонце, дерева повільно рухалися на вітрі. Саме тоді мені явилась господня звістка, неначе янгол зійшов з неба й сповістив, що Христос є наш Бог, і він любить усіх грішників*» [1, с. 605]. Галюцинації чи візіонерське одкровення? Хто зна... Але видіння небесного посланця у формі янгола стало одним із відправних пунктів процесу оновлення християнської віри Сполучених Штатів, яка у популярних виданнях “penny press” згодом отримала красномовну назву «*Євангеліє любові*» від американського «*Принца проповідників*» Г. Бічера.

Необхідно дуже добре усвідомити очевидну неподібність теологічного змісту вищенаведеного уривку зі спогадів Г. Бічера та специфічних особливостей пуританського релігійного світобачення. Як зазначав проф. П. Міллер, провідним об'єднуючим елементом пуританізму, який начебто міцно зв'язав творчість кальвініста Едвардса й вільного філософа-трансценденталіста Емерсона, а також інших літераторів доби «американського Ренесансу», була здатність цих видатних митців *«зустрітися, без втручання сторонніх, із маніфестованим у фізичному всесвіті сліпучим образом божества, й подивитися на цей всесвіт без жодного посередництва, якими є ритуал або проповідь»* [4, с. 185]. Ключовими словами цього фрагменту є згадки про *«сторонніх»* та *«посередництво»*, адже вони повною мірою відображають уявлення американських кальвіністів кінця XVIII – початку XIX сторіччя про характерні особливості контактування людини й Бога.

За словами самого Едвардса, *«усі примарні послання від Христа на небі... <...> усі особисті помисли людей про майбутні події та божественні одкровення щодо декотрих таємничих явищ»* – усе це є створеними уявою *«зовнішніми ідеями»*, котрі нічого не варті [3, с. 413]. Особливо ганебними для справжнього американського протестанта-кальвініста Едвардса здавались *«вигадані факти безпосереднього спілкування із Богом у подобі Христа, або ж зі святими і янголами небесними»* [3, с. 414]. Дійсно, для пуританського мислення, позначеного впливом релігійної доктрини кальвінізму, репрезентації Христа в людській подобі, разом із будь-якими зображеннями (візуальними або текстовими) святих і янголів у ролі *«посередників»*, межували з католицькою ерессю. Добре відомо, що ортодоксальний кальвінізм пуританського штибу від самого початку прагнув звільнити християнську віру від таких елементів питома католицького релігійного ритуалу, як ікони та образи святих і янголів, котрі могли нівелювати граничну й нездоланну відмінність божественного і земного.

Втім, для Бічер Стоу *«Євангеліє любові»* її брата Генрі передбачало незмінну й цілком реальну присутність у цьому світі люблячого й співчутливого Бога, спілкування з яким відбувається за посередництва янгольських посланців. В оповіданні *“A New England Sketch”* (1835), краще відомому сучасникам письменниці як *“Uncle Tim”*, холодний раціоналізм проповідника Дж. Грізвольда не здатен пробудити в душі прихожан його

церкви справжні релігійні почуття. Доктринальні тонкощі кальвінізму залишаються для них *«якоюсь незбагненою загадкою»*. Лише незадовго до смерті священника, коли його *«обличчя стає подібним до янгольського»* й він сповіщає, що *«найкращий Друг людства»*, Христос, бажає передати через нього добру звістку про спасіння для кожного християнина – лише в цей момент присутні відчують, що їхня віра зрештою відновлена.

Витоки образів янголів-провісників у творах Бічер Стоу знаходимо не лише у спогадах і проповідях її брата Г. Бічера, але й у популярних релігійних творах, що з'явилися на американському книжковому ринку, а також у періодичних виданнях ще наприкінці 1700-х років. Творці так званої *«візіонерської літератури»* (visionary fiction) прагнули відновити зруйнований кальвіністами духовний зв'язок між Царством небесним та світом людей, який більше не вважався невинно гріховним і довіку ізольованим від божественної євангельської любові. Адепти кальвінізму, як із сумом іронізувала Бічер Стоу в романі *“The Minister's Wooing”*, спромоглися прибрати *«усі, крім останньої найвищої, сходинки тієї драбини, що веде людину до Бога»* та зверталися до віруючих зі словами: *«Піднімайтесь сюди й будьте спасенні!»*. У популярному візіонерському романі Е. Хічкока *“Memoirs of the Blooms-grove Family”* (1790) зображено фантастичне видіння *«драбини»* між небом і землею, по якій вільно мандрують схожі на янголів містичні створіння – *«це були оті божественні благодійники, які повсякчас супроводжують добрих людей»*. Письменниця К. Седжвік, відома своїм відверто ворожим ставленням до кальвінізму, також репрезентувала у ключових епізодах її роману *“A New-England Tale”* (1822) образ *«небесної драбини»*. Героїні цього популярного візіонерського твору уподібнюються до *«земних янголів»*, яким *«не варто приховувати свої крила від людей»*. Подібним чином, Л. Чайлд у романі *“The Rebels”* (1825) зображає звичайних американських жінок, здатних *«неначе янголи впливати на їхнє оточення»*, вони *«здаються небесними створіннями»* і мають виконати *«свою божественну місію на землі»*.

В особистій кореспонденції та художніх творах Бічер Стоу знаходимо свідчення значного інтересу письменниці до образів янголів та інших божественних істот, якими активно послуговувалися її попередники – популярні американські літератори. Візіонерська образність особливо помітна у найвідомішому романі письменниці *“Uncle Tom's Cabin”*

(1852). Маленька дівчина Єва уподібнюється до «міфічного створіння», вона схожа на «сяючого янгола», який вказує іншим персонажам шлях до просвітлення і спасіння.

Образи дітей у янгольській подобі, присутні у творах Бічер Стоу починаючи з її оповідання “Children” (1846), увиразнюють чергову спробу письменниці виступити проти засадничих теологічних настанов кальвінізму. На переконання Едвардса, навіть новонароджені діти залишалися невинними грішниками (так звана “infant damnation doctrine”). Цей догмат викликав особливо рішучий спротив навіть у такого шанувальника ортодоксальної теології, як Л. Бічер, котрий відмовлявся повірити в те, що пекло американських кальвіністів «*вкрито дитячими кістками*». Отже, свідоме мистецьке піднесення незрівнянної духовної чистоти дітей, властиве європейському романтизму, в творах Бічер Стоу мало цілком конкретне й питомо американське культуральне підґрунтя, зумовлене бажанням остаточно «підірвати» усталені засади нелюдської пуританської віри.

Цікаво простежити за реакцією католицької читацької спільноти середини 1800-х років на доступність візіонерських образів у тексті “Uncle Tom’s Cabin”. Маленька Єва майже завжди репрезентована в оточенні предметів, які нагадують читачам про янголів. В її кімнаті, біля ліжка, знаходиться «*прекрасна статуетка янгола*», на камінній полиці розташована інша декоративна фігура – Ісус в оточенні квітів і схожих на янголів маленьких дітей. Батько дівчинки стверджував, що її померла мати «*мала голос, що більше нагадував голос янгола, ніж звичайної земної жінки*». Дядько Том дивиться на Єву «*неначе італійський матрос, який вдвляється у зображення дитини Ісуса*». Якщо додати до цього представлені в тексті Бічер Стоу часті згадки про хрести із розп’яттям, католицьку релігійну музику і священні реліквії, а також репрезентацію Єви і Тома як спасителів, стає зрозумілим, чому Папа Римський Пій IX-й велів якнайшвидше перевидати роман «*консервативної*» американської протестантки італійською мовою з метою пропаганди католицизму серед європейських читачів.

Як зазначає проф. М. Гілмор у розвідці “Uncle Tom’s Cabin and the American Renaissance: The Sacramental Aesthetics of Harriet Beecher Stowe” (2004), із середини 1850-х років письменниця вже не заперечувала власний інтерес до католицизму (хоча до цього часу, у 1846 році, вона вже встигала видати, принаймні, одну антикатолицьку

статтю “What Will the American People Do?”). У 1856 році, під час подорожі Італією, вона записала у щоденнику: «*Папський Рим зачаровує мене!*» Із помітною симпатією письменниця зображає католиків у романі “Agnes of Sorrento” (1862). Горас Холіок – головний герой роману “Oldtown Folks” (1869) зізнається, що усе життя він «*щиро прагнув, щоб мене виховали в католицькій вірі, але, на превеликий жаль, мене зростили кальвіністом*». Чи прагнула Бічер Стоу перейти до цієї стародавньої європейської конфесії, котру вважали головним ворогом усіх напрямів і форм протестантизму? Остаточна відповідь залишається невідомою, хоча впродовж XIX сторіччя щонайменше 700 тисяч протестантів США добровільно визнали ватиканського понтифіка своїм верховним пастирем. Цілком можливо, що (подібно до Готорна, який також звернувся до католицизму в романі “The Marble Faun”) вона відчувала певну втому від надміру динамічного розвитку американського євангельського християнства, й шукала духовної стабільності, яку дарували традиційні католицькі ритуали.

Висновки з проведеного дослідження. Мусимо визнати, що авторка “Uncle Tom’s Cabin” була одним із найзавзятіших борців із пуританською культуральною спадщиною серед усіх літераторів Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя, а її найвідоміші твори мають виразний анти-кальвіністський характер. Подальші дослідження в цьому напрямі дають змогу не лише переосмислити усталені теорії «пуританської спадщини» в літературі та культурі Сполучених Штатів, але й істотно поглибити уявлення сучасних українських фахівців-істориків щодо багатогранного впливу релігійних практик часів Другого Великого пробудження на творчість класиків і популярних авторів доби «американського Ренесансу».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Beecher W. A Biography of Rev. Henry Ward Beecher / W. Beecher. – New York : Charles L. Webster, 1888. – 713 p.
2. Buell L. Rival Romantic Interpretations of New England Puritanism: Hawthorne versus Stowe // Texas Studies in Literature and Language (The Puritan Imagination in Nineteenth-Century America). – 1983. – Vol. 25. – No. 1. – Pp. 77–99.
3. Edwards J. A Treatise Concerning Religious Affections / Jonathan Edwards [ed. Russell Nye and Norman Grabo]. – Boston : Houghton Mifflin, 1965. – 596 p.
4. Miller P. Errand into the Wilderness Cambridge / Perry Miller. – Cambridge : Harvard University Press, 1956. – 244 p.
5. Ziff L. Puritanism in America: New Culture in a New World / L. Ziff. – New York : Viking Press, 1973. – 338 p.